

Οι διανοούμενοι στον Gramsci και θεωρίες περί διανοουμένων

Κωνσταντίνος Κωστόπουλος

Το ερώτημα που θα μας απασχολήσει είναι η θέση των απόψεων του Gramsci για τους διανοούμενους μέσα στην ευρύτερη φιλολογία που έχει αναπτυχθεί γύρω από αυτούς. Αρχικά θα προβούμε σε μια παρουσίαση των απόψεων του Gramsci, του μόνου μαρξιστή-στοχαστή που θεωρητικοποίησε πραγματικά το ζήτημα, εξετάζοντας από τη μια πλευρά το πώς ορίζει τους διανοούμενους γενικά και από την άλλη, τους διανοούμενους του προλεταριάτου. Στη συνέχεια θα εκθέσουμε μια σειρά από τις πιο σημαντικές, κατά τη γνώμη μας, αντιλήψεις και θεωρίες που αναφέρονται στο θέμα των διανοουμένων γενικότερα. Θα μας απασχολήσουν οι σκέψεις των Lipset, Mannheim, Gouldner, Sartre, Bodin, Benda, κ.α. Εδώ θα μας δοθεί η δυνατότητα να διαπιστώσουμε ότι υπάρχει μια μεγάλη και πλούσια βιβλιογραφία, χαρακτηριστικό της οποίας αποτελεί η διαφορετικότητα στον τρόπο προσέγγισης της έννοιας « διανοούμενος ». Πάρα ταύτα, μπορεί και πρέπει να γίνει μια συστηματοποίηση που να διευκολύνει τον αναγνώστη και τον ερευνητή. Σχηματικά, μπορούμε να μιλήσουμε για τρία διαφορετικά πλαίσια παρατήρησης, μελέτης και ερμηνείας που με τη σειρά τους οδηγούν σε τρεις διαφορετικούς ορισμούς : τον κοινωνιολογικό, τον πολιτικό και το ηθικο-φιλοσοφικό. Παράλληλα, θα παρουσιάσουμε και μια σειρά μαρξιστικών απόψεων που ασχολούνται με τον διανοούμενο της εργατικής τάξης, προκειμένου να διαπιστώσουμε τη σχέση τους με τη γκραμισιανή σκέψη. Εδώ θα αναφερθούμε στις απόψεις των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Κάουτσκι. Μέσα από τη συνολική αυτή παρουσίαση θα διαπιστώσουμε ότι ο ορισμός του διανοούμενου ποικίλλει ανάλογα με τις χώρες και τις ιστορικές εποχές καθώς και ανάλογα με την κοινωνική προέλευση, την πολιτική τοποθέτηση και το επιστημονικό προσανατολισμό αυτού που χρησιμοποιεί τη λέξη « διανοούμενος ». Όπως θα δούμε, η θεωρία του Gramsci για τους διανοούμενους γενικά, αν και διατυπωμένη σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, κατέχει σημαντική θέση στην ευρύτερη φιλολογία περί διανοουμένων. Συγκαταλέγεται σε αυτές που θα μπορούμε να πούμε ότι απορρέουν από έναν κοινωνιολογικό ορισμό. Από την άλλη μεριά, οι απόψεις του για τους διανοούμενους της εργατικής τάξης επηρέασαν αποφασιστικά και αποτέλεσαν πρότυπο για το εργατικό κίνημα. Η επίδραση τους είναι τόσο μεγάλη που οποιαδήποτε μελέτη σχετικά με τους διανοούμενους του εργατικού κινήματος οφείλει να τις λάβει σοβαρά υπόψη.

I

Ο Gramsci είναι ο μόνος μαρξιστής στοχαστής ο οποίος θεωρητικοποίησε πραγματικά το ζήτημα των διανοουμένων. Θα μπορούσαμε να χωρίσουμε σχηματικά τη σκέψη του σε δύο μέρη : α) το πώς ορίζει τον διανοούμενο, γενικά, και, β) πως ορίζει το διανοούμενο της εργατικής τάξης..

Ο Gramsci, μιλώντας για τους διανοούμενους, υποστηρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι διανοούμενοι, αλλά δεν επιτελούν όλοι τους τη λειτουργία του διανοούμενου. Ο λόγος είναι ότι κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα απαιτεί μια οποιαδήποτε διανοητική παρέμβαση. Άρα, δεν πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ του « Homo faber » και του « homo sapiens » ούτε να μιλάμε για διανοούμενους και μη διανοούμενους. Για τον Gramsci, ο οποίος έχει κατά νου και τη διανόηση που συνδέεται με την παραγωγή, είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που προσδιορίζει τη θέση και τη λειτουργία του διανοούμενου. Διανοούμενοι δεν είναι απλά οι σκεπτόμενοι άνθρωποι ούτε εκείνοι που ασκούν κυρίως πνευματική δραστηριότητα, αλλά εκείνοι που οι κοινωνικές συνθήκες τους δίνουν τη δυνατότητα να ασκούν μια κυρίως πνευματική λειτουργία. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι άνθρωποι των γραμμάτων, οι φιλόσοφοι, οι καλλιτέχνες, οι δημοσιογράφοι και οι κάτοχοι τεχνικής εκπαίδευσης. Παράλληλα, οι διανοούμενοι δεν αποτελούν ξεχωριστή κοινωνική τάξη, αλλά κάθε τάξη έχει τους δικούς της διανοούμενους. Ο διανοούμενος επεξεργάζεται την ηγεμονία και εξασφαλίζει τη συναίνεση της μαζικής βάσης στις κυρίαρχες δυνάμεις, μέσω της πειθούς και της διαπαιδαγώγησης. Από τη μια πλευρά, είναι οι επεξεργαστές και οι διανομείς των ιδεολογιών και, από την άλλη, οι λειτουργοί του εποικοδομήματος, οι υπάλληλοι της ηγεμονίας της κυρίαρχης τάξης, οι διαφωτιστές της.

Ο Gramsci διακρίνει τους διανοούμενους σε «*παραδοσιακούς*» και «*οργανικούς*». Κάθε καινούρια, ιστορικά, κοινωνική ομάδα δημιουργεί και φέρνει στο προσκήνιο οργανικά μαζί της ένα ή περισσότερα στρώματα διανοουμένων, τα οποία της προσδίδουν ομοιογένεια και συνείδηση της αποστολής της, στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό πεδίο. Αυτοί είναι οι «*οργανικοί διανοούμενοι*». Στο βιομηχανικό καπιταλισμό, οι οργανικοί διανοούμενοι είναι το προϊόν των ειδικών του παραγωγικών αναγκών και ανήκουν ουσιαστικά στην αστική τάξη. Γεννήθηκαν ταυτόχρονα με την βιομηχανία και είναι συνδεδεμένοι με τις τύχες. Είναι οι τεχνικοί και οι επιστήμονες που συνδέονται με την παραγωγή και, γενικότερα, με την καπιταλιστική οικονομία. Ταυτόχρονα, κάθε κοινωνική ομάδα, που κάνει την είσοδο της στην ιστορία, βρίσκει προϋπάρχουσες κατηγορίες διανοουμένων, οι οποίες εμφανίζονται σαν

αντιπροσωπευτικές μιας αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας, τους «*παραδοσιακούς διανοούμενους*». Ένας διανοούμενος ονομάζεται «*παραδοσιακός*», όταν παρουσιάζεται, σε σχέση με μια προοδευτική κοινωνική ομάδα, συνδεδεμένος με έναν προηγούμενο τρόπο παραγωγής και όταν έχει αποτελέσει τον «*οργανικό διανοούμενο*» μιας εξαφανισμένης κοινωνικής ομάδας ή μιας ομάδας που δεν είναι, τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, ανερχόμενη. Αυτή η κατηγορία διανοουμένων φέρνει σε επαφή τον αγροτικό πληθυσμό με την κρατική ή τοπική διοίκηση (δικηγόρος, δάσκαλος, ιερέας, συμβολαιογράφος, γιατρός, κ.τ.λ.). Σύμφωνα με τον Gramsci, η αφομοίωση των «*παραδοσιακών διανοουμένων*» αποτελεί μια από τις ιστορικές αποστολές της τάξης που επιδιώκει να οικοδομήσει τη δική της κυριαρχία. Η ιδεολογική αυτή αφομοίωση επιτυγχάνεται τόσο καλύτερα όσο η κυρίαρχη τάξη αναδεικνύει τους δικούς της οργανικούς διανοούμενους.

Στη συνέχεια, ο Gramsci αναφέρεται στους διανοούμενους της εργατικής τάξης. Αρχικά, αναγνωρίζει ότι ένα ανθρώπινο σύνολο δεν ξεχωρίζει και δε γίνεται ανεξάρτητο από μόνο του, χωρίς να οργανωθεί. Αυτή η οργάνωση δεν μπορεί να γίνει χωρίς ηγέτες, χωρίς διανοούμενους. Είναι αναγκαίο να συγκροτηθεί ένα στρώμα ειδικών που επεξεργάζονται έννοιες και φιλοσοφικά προβλήματα. Η σχέση, όμως, που διατηρούν οι διανοούμενοι με τις μάζες δεν είναι μονόδρομη, αλλά διαλεκτική. Γιατί, οι μάζες μπορεί να νιώθουν τα προβλήματα που βιώνουν στην ίδια τη δραστηριότητα τους, αλλά δεν τα κατανοούν και δεν τα γνωρίζουν. Οι διανοούμενοι, από την άλλη, γνωρίζουν μεν τα προβλήματα, αλλά δεν τα κατανοούν πάντα και κυρίως δεν τα νιώθουν. Κάποιος γίνεται «*οργανικός διανοούμενος του προλεταριάτου*» είτε μέσω «*αφομοίωσης*» και «*ιδεολογικής κατάκτησης*» είτε αναδεικνυόμενος άμεσα μέσα από τη μάζα με την οποία είναι οργανικά δεμένος. Ο «*οργανικός διανοούμενος του προλεταριάτου*» πρέπει να απορρίψει και να έρθει σε ρήξη με το μοντέλο του παλαιού διανοούμενου. Οφείλει να μην είναι μόνο ρήτορας ή θεωρητικός, αλλά και να εμπλακεί στην πρακτική ζωή τόσο ως υποκινητής όσο και ως οργανωτής. Ο Gramsci υποστηρίζει ότι οι διανοούμενοι που συμπράττουν με την εργατική τάξη δεν είναι απλά σύμμαχοι, συνοδοιπόροι, μία βοηθητική δύναμη που δίνει κύρος, αλλά μια δύναμη οργανικά συνδεδεμένη με το προλεταριάτο στη μάχη για μια καινούρια ηγεμονία. Έχουν το καθήκον να επεξεργαστούν και να προωθήσουν την ηθική και διανοητική μεταρρύθμιση, να παίξουν καθοριστικό ρόλο στην αυτοκατάργηση τους ως ειδικής κατηγορίας, ως κάστα, και να ανυψώσουν την εργατική τάξη στο επίπεδο της διάνοησης. Ο ρόλος τους είναι να ομογενοποιήσουν, να μορφοποιήσουν και να ανυψώσουν την αυθόρμητη εργατική συνείδηση, να εκπαιδεύσουν τους εργάτες σε διανοούμενους και να λειτουργήσουν ως

πρακτικοί επαναστάτες. Ο μετασχηματισμός του διανοούμενου σε οργανικό διανοούμενο της εργατικής τάξης πραγματοποιείται μέσα στο Επαναστατικό Κόμμα του προλεταριάτου.

II

Ποια είναι, όμως, η θέση των απόψεων του Gramsci για τους διανοούμενους στην ευρύτερη φιλολογία που έχει αναπτυχθεί γύρω από το ζήτημα ; Στη συνέχεια θα εκθέσουμε μια σειρά σημαντικών, κατά τη γνώμη μας, απόψεων που αναφέρονται στο θέμα. Πρώτα, θα παραθέσουμε αυτές που επιχειρούν να ορίσουν τους διανοούμενους γενικά και ύστερα αυτές που ασχολούνται με τους διανοούμενους της εργατικής τάξης.

Στην κοινωνιολογική σκέψη συναντάμε ορισμούς που προτάσσουν το επάγγελμα ως προσδιοριστικό στοιχείο της έννοιας διανοούμενος. Εδώ, η επιχειρηματολογία αναπτύσσεται με όρους κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών, κάνοντας λόγο για διανοητικά επαγγέλματα. Η έννοια διανοούμενος περιλαμβάνει όλα τα άτομα της γνώσης και της κουλτούρας. Έτσι, ο Lipset Seymour Martin (1959) θεωρεί ως διανοούμενους όλους αυτούς που δημιουργούν, διανέμουν και θέτουν σε κίνηση την κουλτούρα, δηλαδή το συμβολικό κόσμο της ανθρωπότητας, ο οποίος περιλαμβάνει την τέχνη, την επιστήμη και την θρησκεία. Ο Shils Edward (1958), έχοντας ως σημείο αφετηρίας τις διανοητικές δραστηριότητες, υποστηρίζει ότι διανοούμενοι είναι αυτοί που παράγουν έργα, που δημιουργούν και καινοτομούν στο πολιτιστικό, αισθητικό, επιστημονικό και ιδεολογικό πεδίο. Για τον Coser Lewis (1965), οι διανοούμενοι είναι τα άτομα που ενδιαφέρονται για τον συμβολικό κόσμο που συγκροτείται από την κουλτούρα, ενώ για τον Gouldner Alvin (1979), ο οποίος μίλησε για μια « νέα τάξη » διανοουμένων – φορέα προοδευτικότητας – που θα αντικαταστήσει την παλιά αστική τάξη, οι διανοούμενοι είναι οι παραγωγοί κουλτούρας και ιδεολογίας, οι τεχνικοί καθώς και αυτοί που συμμετέχουν στην κρατική και ιδιωτική γραφειοκρατία.

Ανάλογη προσέγγιση συναντάται στο μαρξιστικό σοσιαλισμό και σε ένα σημαντικό αριθμό θεωρητικών του συνδικαλισμού. Ο Marx και ο Engels, αναφερόμενοι στους διανοούμενους, υπαινίσσονται τους φιλοσόφους, τους ανθρώπους της σκέψης και τους κατόχους της θεωρητικής γνώσης. Ο Lenin, μιλάει για τους μορφωμένους ανθρώπους, τους ειδικούς της επιστήμης, της κουλτούρας και της τεχνικής, ενώ ο Kautsky για τους φορείς της επιστήμης και της γνώσης. Στο ρεύμα του « εργατισμού », κύριοι εκπρόσωποι του οποίου ήταν οι Sorel, Berth, Louzon και Lagardelle, διανοούμενοι είναι αυτοί των οποίων η πρακτική και αμειβόμενη δραστηριότητα είναι κυρίως εγκεφαλικής τάξης.

Κοινό σημείο των παραπάνω ορισμών είναι η υιοθέτηση ενός πλατύ και ευρύ πλαισίου προσδιορισμού της έννοιας « διανοούμενος ». Εδώ, ο διανοούμενος ορίζεται με βάση αυτό

που είναι, δηλαδή ένας συγγραφέας, ένας επιστήμονας, ένας καλλιτέχνης, ένας εκπαιδευτικός, ένας δημοσιογράφος, κ.λ.π.

Μια άλλη αντίληψη είναι αυτή που πηγάζει από την έννοια της «*ιντελιγκέντσιας*», τουλάχιστον με ότι αυτή υποδήλωνε μέχρι μια ορισμένη περίοδο. Ο όρος εισήχθη από τους Ρώσους, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αρχικά, για να ορίσει μια, περιθωριοποιημένη από το σύστημα, ομάδα πνευματικών ανθρώπων (καθηγητές χωρίς έδρα, συγγραφείς και καλλιτέχνες χωρίς μέσα, κ.λ.π.) που εναντιωνόταν στην τσαρική και εκκλησιαστική εξουσία την εποχή εκείνη και που αφιερωνόταν στο κοινό καλό του λαού. Γνώριζαν και παρουσίαζαν τα προβλήματα του λαού, του οποίου αισθανόντουσαν ότι ήταν οι αντιπρόσωποι. Αργότερα, με την επικράτηση της οκτωβριανής επανάστασης και την οικοδόμηση του σοβιετικού συστήματος, ο όρος διατηρήθηκε, άλλα υποδήλωνε άλλο πράγμα. Περιελάμβανε όλους όσους ασκούσαν μια οποιοδήποτε διανοητική δραστηριότητα. Η θέση αυτή είναι ταυτόσημη με αυτήν που απορρέει από το προαναφερθέν πλαίσιο ορισμού. Το διαφορετικό στην προκειμένη περίπτωση και αυτό που ουσιαστικά μας ενδιαφέρει εδώ είναι η έννοια της «*ιντελιγκέντσιας*» με το νόημα που της απέδιδαν όταν πρωτοεμφανίστηκε. Στο πλαίσιο αυτό, ο διανοούμενος εμφανίζεται ως ένας άνθρωπος του πνεύματος, που στρατεύεται ταυτόχρονα στις υποθέσεις της Πολιτείας. Πρόκειται για έναν ορισμό που προέκυψε σε μια ορισμένη κοινωνικο-ιστορική πραγματικότητα, τη Ρωσία του 19^{ου} αιώνα, αρκετά πιο στενό από τους προηγούμενους και σαφώς πολιτικό.

Αντίστοιχος είναι και ο ορισμός που συναντάμε σε ένα μεγάλο μέρος της γαλλικής βιβλιογραφίας. Ο όρος «*Intellectuel*» εισήχθη επίσης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, για να προσδιορίσει τους ανθρώπους του πνεύματος που έπαιρναν δημόσια θέση, αρχικά, στην αντιπαράθεση γύρω από την υπόθεση Dreyfus και, στη συνέχεια, γύρω από όλες της υποθέσεις που απασχόλησαν τη γαλλική και παγκόσμια δημόσια σφαίρα. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, ο διανοούμενος ορίζεται στη βάση δύο συστατικών στοιχείων : τη διάνοηση και τη στράτευση. Δεν αρκεί κάποιος να είναι επιστήμονας, συγγραφέας ή καλλιτέχνης για να είναι διανοούμενος. Πρέπει να έχει πάρει και πολιτική θέση. Ο Bodin (1965) υποστηρίζει ότι «*δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε για στρατευμένο διανοούμενο ούτε για απαλλαγμένο διανοούμενο : διανοούμενος και στράτευση αποτελούν πλεονασμό, διανοούμενος και απαλλαγμένος είναι μια αυταπάτη*. Για τους Ory και Sirinelli (1987), η έννοια του διανοούμενου προσδιορίζεται περισσότερο από τη στράτευση, την παρέμβαση των ανθρώπων της κουλτούρας, δημιουργών ή διαμεσολαβητών, στο πεδίο της πολιτικής. Στο ίδιο πνεύμα, ο Leymarie (2001) αντιλαμβάνεται τους διανοούμενους όχι ως αυτούς που ανήκουν στα

διανοητικά επαγγέλματα, αλλά ως αυτούς που, ενώ ανήκουν στα επαγγέλματα αυτά, στρατεύονται στη ζωή της πολιτείας.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι και στις δύο αυτές περιπτώσεις, της ιντελιγκέντσιας και του Γάλλου *Intellectuel*, έχουμε να κάνουμε με έναν στενό και πολιτικό ορισμό. Ο διανοούμενος ορίζεται όχι μόνο με βάση αυτό που είναι, αλλά και με βάση αυτό που κάνει, δηλαδή την παρέμβαση του στο πεδίο της πολιτικής.

Ένα άλλο πλαίσιο ερμηνείας είναι αυτό που προέρχεται από μια σειρά ορισμών που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ηθικο-φιλοσοφικούς. Εδώ, ο διανοούμενος προσδιορίζεται όχι με βάση το επάγγελμα του ούτε με κριτήριο την παρέμβαση του στη δημόσια σφαίρα, αλλά με την πρόσδεση του σε ορισμένες ηθικές και πανανθρώπινες ιδέες, αξίες και αρχές. Είναι ο πρωτοπόρος και ο φορέας της σκέψης που καθοδηγείται από μια εσωτερική ανάγκη για την αναζήτηση της Αλήθειας. Ο Benda Julien (1927) στο « *Le trahison des clercs* », παρουσιάζει το διανοούμενο ως ένα είδος αποστόλου και πνευματικού ανθρώπου ή ως εκφραστή των μεγάλων αρχών, περιτριγυρισμένου από βαρβάρους. Αναγνωρίζεται στο δέσιμο του με αφηρημένες ιδέες, στην περιφρόνηση για το άμεσο, στην ισορροπία ανάμεσα στην αδιαλλαξία σε θέματα αρχών και στην παρουσία συγκυριακών παθών. Ο Mannheim Karl (1929) υποστηρίζει ότι οι διανοούμενοι δεν είναι το σύνολο αυτών που φέρουν τα εξωτερικά διακριτικά της μόρφωσης, αλλά ένας μικρός αριθμός μεταξύ αυτών. Αποτελούν μια μικρή, « αιωρούμενη » και ενιαία ομάδα, ελεύθερη από τις άμεσες συμφεροντολογικές και ταξικές εξαρτήσεις, που ενδιαφέρεται αποκλειστικά για την αντικειμενική, « καθαρή », γνώση και την Αλήθεια. Για τον Mascolo Dionys (1959), διανοούμενοι δεν είναι αυτοί που έχουν για επάγγελμα το γράψιμο και τη δημοσίευση, αλλά οι συγγραφείς των οποίων ο στόχος είναι η αναζήτηση της Αλήθειας.

Εντός αυτού του πλαισίου ερμηνείας μπορούμε να εντάξουμε, επίσης, και τις απόψεις που θέλουν το διανοούμενο να λειτουργεί ως φορέα και υποκινητή ανησυχιών, ως ενσάρκωση του κριτικού πνεύματος, που υψώνει το ανάστημα του απέναντι σε όλους τους κομπορμισμούς και που δεν μπορεί παρά να σκέφτεται ενάντια. Ο Gorz André (1959) υποστηρίζει ότι « ο διανοούμενος ορίζεται από μια άρνηση που δεν γίνεται ποτέ κατάφαση. Λέει όχι στον κόσμο της αλλοτρίωσης και στις απάνθρωπες αναγκαιότητες ». Ή, όπως λέει ο Sartre (1965) : « ο διανοούμενος είναι κάποιος που ανακατεύεται σε ότι δεν τον αφορά και ο οποίος αμφισβητεί το σύνολο των αποδεδειγμένων αληθειών και επιταγών στο όνομα μιας σφαιρικής αντίληψης του ανθρώπου και της κοινωνίας ». Για τον Said Edward W. (1994) ο διανοούμενος είναι ένας « ξένος », ένας « ερασιτέχνης », που εναντιώνεται σε κάθε μερικό συμφέρον και που λειτουργεί ως ανατροπέας του status quo.

Όπως γίνεται αντιληπτό, ο ορισμός που προκύπτει από αυτό το πλαίσιο ερμηνείας είναι πολύ πιο στενός από τους προηγούμενους. Συγκαταλέγει στην έννοια « διανοούμενος » ένα πολύ μικρό αριθμό ατόμων-προσώπων, των οποίων το βασικό χαρακτηριστικό είναι η ιδιαίτερη, εσωτερική, προδιάθεση/κλήση τους να αμφισβητήσουν, να πουν την αλήθεια και να αγωνιστούν για τη δικαιοσύνη. Ο διανοούμενος ορίζεται αποκλειστικά και μόνο με βάση αυτό που κάνει.

Αναφορικά με τους διανοούμενους της εργατικής τάξης θα παραθέσουμε τις απόψεις των Marx, Engels, Lenin και Kautsky.

Σύμφωνα με τον Marx και τον Engels, η εμπειρική γνώση και η κοινωνική συνείδηση που γεννιέται από την εμπειρία της εργατικής τάξης δεν είναι επαρκείς από μόνες τους για να διαμορφωθεί μια καθαρή εικόνα της πραγματικότητας. Υπάρχει, λοιπόν, η ανάγκη να οικοδομηθεί μια ισορροπημένη συμμαχία και μια συνεργασία μεταξύ της εργατικής τάξης και των αστών διανοουμένων – ταξικών αποστατών, ως προϋπόθεση για τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Οι διανοούμενοι, όμως, αυτοί πρέπει να έχουν προδώσει την τάξη τους, να έχουν αποδεχτεί τον ιστορικό ρόλο του προλεταριάτου, την υπεροχή αυτής της τάξης, τον πρωτοπόρο χαρακτήρα του κόμματος της, να έχουν αρνηθεί την αστική ιδεολογία και την μικροαστική τους νοοτροπία. Ο ρόλος των διανοουμένων είναι να συνδράμουν έτσι ώστε, στη βάση της κοινωνικής πρακτικής και συνείδησης της εργατικής τάξης και σε συνεργασία μαζί της, να συνδιαμορφώσουν μια θεωρητική γνώση που να επιτρέπει τη σύλληψη της πραγματικότητας ως έχει και όχι όπως εμφανίζεται. Καθήκον τους είναι να αναδείξουν την εμπειρική προλεταριακή γνώση και την ικανότητα που προκύπτει από αυτήν και να την ανυψώσουν στο επίπεδο της θεωρίας και όχι να εισαγάγουν μια εκ των άνω εξωτερική θεωρία. Μπορούν να δρουν είτε ως σύμβουλοι του εργατικού κινήματος είτε ως συμμετέχοντες της πρωτοπορίας του, έχοντας όμως ως γνώμονα ότι δεν πρέπει ούτε να υπακούουν παθητικά ούτε να υποτάσσουν το αυθόρμητο της εργατικής τάξης.

Ο Lenin, ακολουθώντας την σκέψη των Marx και Engels, αναγνωρίζει την ανεπάρκεια της αυθόρμητης προλεταριακής συνείδησης και την ανάγκη ανύψωσης της σε ταξική και επαναστατική. Η εργατική τάξη αποκλειστικά με τις δικές τις δυνάμεις μπορεί να αναπτύξει μόνο συνδικαλιστική συνείδηση. Χρειάζεται η μεσολάβηση της « απ' έξω » από την εργατική τάξη θεωρητικής γνώσης. Για το λόγο αυτό είναι αναγκαία μια σύμπραξη της εργατικής τάξης με τους διανοούμενους που έχουν ασπαστεί την υπόθεση του προλεταριάτου. Αυτοί, ως κάτοχοι της θεωρητικής γνώσης, καλούνται να διαπαιδαγωγήσουν την εργατική τάξη, να ανυψώσουν την αυθόρμητη συνείδηση της σε ταξική και να διαδίδουν τη γνώση τους στους εργάτες, με απώτερο σκοπό την ανάδειξη εργατών – θεωρητικών και την άμβλυνση της

διάκρισης μεταξύ εργατών και διανοουμένων. Θα πρέπει να λειτουργούν ως πραγματικοί επαναστάτες και όχι μόνο ως θεωρητικοί. Η παρέμβαση τους, όμως, στην εργατική τάξη δεν πρέπει να γίνεται άμεσα αλλά μέσω του προλεταριακού κόμματος. Ο Lenin δεν θέλει στο πλευρό της εργατικής τάξης τους διανοούμενους εκείνους που δεν θέλουν να ενταχθούν στις κομματικές οργανώσεις, που δεν θέλουν να αγωνίζονται μέσα από αυτές μαζί με τους εργάτες και που δεν αποδέχονται την κομματική πειθαρχία. Αντιθέτως, επιθυμεί τους διανοούμενους αυτούς που αποδέχονται την οργανωτική τους ένταξη και που κίνητρο τους δεν είναι η προσωπική τους προβολή και η ατομική τους εξέλιξη, αλλά η ανύψωση του προλεταριάτου. Οι διανοούμενοι αυτοί συνενώνονται με τους εργάτες στο επίπεδο του κόμματος για να αποτελέσουν τον πρωτοπόρο φορέα της εργατικής τάξης και του προλεταριακού κινήματος.

Η ανεπάρκεια της αυθόρμητης προλεταριακής συνείδησης και η ανάγκη συνεργασίας εργατικής τάξης και αστών ή/και μικροαστών διανοουμένων – ταξικών αποστατών αναγνωρίζεται και από τον Kautsky. Η εργατική τάξη δεν μπορεί από μόνη της να οδηγηθεί στη χειραφέτηση της και στην επαναστατική αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας. Χρειάζεται να αναπτυχθεί σε αυτήν σοσιαλιστική συνείδηση, η οποία μπορεί να γεννηθεί μόνο στη βάση βαθιάς επιστημονικής γνώσης. Ωστόσο, φορέας της επιστήμης δεν είναι το προλεταριάτο αλλά οι αστοί διανοούμενοι. Προκύπτει, έτσι, η ανάγκη σύμπραξης της εργατικής τάξης με τους αστούς διανοούμενους, οι οποίοι εισάγουν απ' έξω τη σοσιαλιστική συνείδηση στην ταξική πάλη του προλεταριάτου. Εκτός, όμως, από αυτούς, υπάρχει και μια άλλη κατηγορία διανοουμένων που συμπράττει με το προλεταριάτο. Πρόκειται για εκείνους που ανήκουν στα μεσαία στρώματα και που λόγω της διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου ωθούνται στην προλεταριοποίηση τους, παρέχοντας έτσι πνευματικούς αγωνιστές για την εργατική τάξη. Σε κάθε περίπτωση, ο Kautsky αναφέρεται στους διανοούμενους αυτούς που έχουν κάνει δική τους την υπόθεση του προλεταριάτου και που είναι διατεθειμένοι να υποτάξουν την ατομικότητά τους στον μεγάλο κοινωνικό στόχο της εργατικής τάξης.

III

Οι απόψεις του Gramsci κατέχουν σημαντική θέση τόσο στην φιλολογία που αναφέρεται στην έννοια του διανοούμενου γενικά όσο και σε αυτήν για τους διανοούμενους της εργατικής τάξης. Στην πρώτη περίπτωση, είδαμε ότι απουσιάζει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός και ότι, αντιθέτως, υπάρχει ένα φάσμα τοποθετήσεων το οποίο χαρακτηρίζεται από διαφορετικότητα. Διαφορές εθνικών και ιστορικών εμπειριών καθώς και διαφορές στην κοινωνική προέλευση, στην πολιτική τοποθέτηση και στον επιστημονικό προσανατολισμό

οδηγούν σε διαφορετικούς και αντικρουόμενους ορισμούς. Κατά την άποψη μας, χρειάζεται να γίνει μια κριτική συστηματοποίηση και μια ταξινόμηση αυτών των ορισμών αφενός για να δούμε τι είναι ο διανοούμενος, ποιους ρόλους αναλαμβάνει και ποια λειτουργία έχει μέσα στην κοινωνία και αφετέρου για να μπορέσουμε να προβούμε στην απόδοση ενός γενικού ορισμού. Σε ένα τέτοιο εγχείρημα, οι απόψεις του Gramsci, αν και διατυπωμένες σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψιν. Συγκαταλέγονται σε αυτές που θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουν ως αφετηρία ένα ευρύ και πλατύ πλαίσιο ορισμού της έννοιας «διανοούμενος». Από την άλλη πλευρά, αναφορικά με τους διανοούμενους της εργατικής τάξης, είδαμε ότι στη μαρξιστική σκέψη (Marx, Engels, Lenin και Kautsky) αναγνωρίζεται ένας ορισμένος ρόλος στους διανοούμενους στη διαδικασία συνειδητοποίησης και επαναστατικοποίησης του προλεταριάτου. Ο Gramsci, από την μεριά του, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στο πεδίο της ιδεολογικής ηγεμόνευσης και συναίνεσης, δεν αναπαράγει απλώς τις απόψεις αυτές αλλά τις αναπτύσσει ακόμη περισσότερο. Έτσι, οποιαδήποτε μελέτη σχετικά με την εικόνα, τη θέση, το ρόλο και τη σχέση των διανοουμένων με το εργατικό κίνημα πρέπει να στηρίζεται και στη συλλογιστική του Gramsci. Είναι, λοιπόν, γεγονός ότι στο ευρύτερο πεδίο έρευνας και μελέτης των διανοουμένων, οι απόψεις του Gramsci έχουν σίγουρα θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον.